

B4193

Székely Melinda

A Római Birodalom keleti kereskedelme Plinius *Naturalis Historia* című
műve alapján

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Szegedi Tudományegyetem

Szeged

2005

I. Az értekezés témája, célja és módszere

Doktori disszertációmban a Római Birodalom és India közötti kereskedelmet, annak útvonalait, termékeit, a távolsági kereskedelem társadalmi és kulturális hatásait vizsgálom az írott források és a régészeti leletek alapján elsősorban a korai *principatus* idején. A kutatás idősebb Plinius műve, a *Naturalis Historia* 6. könyvének feldolgozásán alapszik. Ez a könyv Ázsia földrajzi leírását, népcit, kereskedelmi útvonalait tartalmazza. A disszertációban kiemelt szerepet kap India, Taprobané és Arábia. Ezeknek a területeknek a leírását magyar fordításban jegyzetekkel ellátva közlöm. Felhasználom ezen kívül Plinius keleti kereskedelemre utaló más könyveit is, így elsősorban a növényekről, az állatokról és a drágakövekről szóló részleteket, valamint a *principatus* korának irodalmi és egyéb görög, latin forrásait is, így a papiruszokat, a feliratokat és az *ostrakon*okat. A régészeti leleteket kutatási beszámolók alapján tanulmányozom. A *Naturalis Historia* alapján foglalkozom Plinius személyével, személyes véleményével, társadalmi helyzetével is. Ennek keretében a mű alapján vizsgálom a szerző uralkodóházhoz fűződő viszonyát, és az eddigi kutatások alapján erről kialakult képet megkísérelem árnyaltabbá tenni. Vizsgálom személyes véleményét a távolsági kereskedelemben részt vevő, és a luxuscikkeket felhasználó rómaiakat illetően.

A disszertációban célul tűztem ki a Mediterráneum és a Kelet gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatainak vizsgálatát, valamint ezeknek a kapcsolatoknak a Római Birodalom társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyaira való hatásának elemzését. Témaválasztásomban szerepet játszott, hogy Plinius kora, a Kr. u. 1. századi Római Birodalom időszaka a távolsági kereskedelem fénykora volt. A Kr. e. 1. században számos tényező járult hozzá a keleti kereskedelem fellendüléséhez. Hippalus felfedezte a nyugati világ hajószármazására az Indiai-óceánon rendszeresen fújó monszunszeleket; a Földközi-tengeren az addig jelentős kalózproblémát Pompeius felszámolta; fejlődött a hajózási technika; Augustus gazdaságpolitikai intézkedései, a birodalmi béke, a jólét együttesen hozzájárultak a távolsági kereskedelem virágkorának kialakulásához. A korabeli politikai helyzetnek megfelelően a rómaiak a tengeri útvonalat részesítették előnyben, mivel a szárazföldi útvonalak nagy részét ebben az időszakban a Parthus Birodalom tartotta ellenőrzés

alatt. Plinius művén kívül számos fennmaradt irodalmi és egyéb forrás is foglalkozik a Kelet és a Római Birodalom kapcsolatával. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy mindezek a források csak utalásokat tartalmaznak. A témaválasztást befolyásolta az a tény is, hogy Plinius 37 könyve közül magyarul alig jelent meg fordítás. Szemelvények olvashatók az I-VI., a XII-XXI. és a XXXIII-XXXVII. könyvekből (Plinius: *A természet históriája. Válogatott részek az I-VI. könyvekből.* Fordította Váczy K. Bukarest 1973; *Plinius a növényekről.* Részletek a XII-XXI. könyvekből. Fordította Tóth S. Budapest 1987; Máthé E. fordításai a XXXIII-XXXVII. könyvekből *A görög művészet világa* (Budapest 1962) és *A római művészet világa* (Budapest 1974) című antológiákban). A *Naturalis Historia* műből teljes könyv magyar fordítása 2001-ben került kiadásra, a XXXIII-XXXVII. könyvek az ásványokról és a művészetekről (DARAB - GESZTELYI 2001). Hiányosak a külföldi fordítások és kommentárok is. 1980-ban a Budé sorozatban elkészült Plinius VI. könyvéből a 2. kötet, amely a 18-26. fejezetek szövegét és fordítását, jegyzeteket és egy alapos tanulmányt tartalmaz. Az azóta eltelt 25 év alatt azonban nem került kiadásra a korábban ígért, az 1-17. és 27-39. fejezeteket tartalmazó két kötet. Témaválasztásomhoz hozzájárult, hogy a Plinius halálát is okozó Kr. u. 79-es Vezúv kitörés Pompeji korabeli életéről, a felhasznált termékekről, azok áraitól, a bérekről, a Kr. u. 1. századi Római Birodalom lakosainak életmódjáról, művészetéről kitűnő keresztmetszetet nyújt számunkra. Egyiptomban az utóbbi évtizedekben újabb papiruszok, *ostrakonok* és feliratok kerülnek elő, rajtuk feljegyzések, amelyek az átmenő kereskedelmi forgalmat bizonyítják. 1980-ban egy papiruszra találtak Alexandriában, amelyet 1985-ben, Bécsben publikáltak. Ez a papirusz a Római Birodalom és India közötti kereskedelem legfontosabb írásos bizonyítéka. Indiában nemzetközi régészeti feltárások zajlanak, amelyek során az előkerült leleteket és eredményeket publikálják. Mindezek azonban csak töredékek, amelyek feldolgozását nemzetközileg elismert szakemberek végzik, csak így lehetséges például egy amforatöredékből megállapítani, hogy mikor, a Római Birodalom melyik tartományában készült az amfora, hogyan szállították, és mit tartalmazott. Új természettudományos kutatási módszerek is elősegítik a Kr. u. 1. század kereskedelmének jobb megismerését. Ezeket az eredményeket a munkám során felhasználom. Döntésemhez hozzájárult, hogy a római – indiai kereskedelem témájához eddig egy igazán jelentős monografikus feldolgozás készült, Warmington 1928-ban megjelent munkája, amit lényegében változatlan formában adtak ki újra 1974-ben. A téma magyar nyelven feldolgozatlan.

A kutatás során a következő kérdéseket tettem fel: Mikor indult meg a Római Birodalom keleti kereskedelme? Milyen útvonalakon zajlott a kereskedelem? Mennyi ideig tartott az út? Mit tudunk a korabeli hajózásról? Melyek voltak a jelentősebb kikötővárosok? Kik voltak a

kereskedők? Milyen életmódú, anyagi helyzetű emberek voltak? Milyen termékekkel kereskedtek? Mennyibe került a szállítás? Kik tudták megfizetni ezeket a termékeket? Milyen mennyiségben szállították a Római Birodalomba a különböző árucikkeket? Mennyibe kerültek az áruk? Mivel fizettek a rómaiak? Hogyan hatott a keleti kereskedelem a római gazdaságra, a pénzgazdálkodásra? Mit tudtak a rómaiak a Keletről, Indiáról, Taprobanéről, Arábiáról? Meddig terjedt a *principatus* korában a rómaiak földrajzi horizontja? Milyen nyugati termékek kerültek Indiába? Kimutatható-e ezeknek valamilyen hatása? Az állam mennyiben avatkozott be a kereskedelmebe, mennyiben segítette, vagy akadályozta? Milyen vámtételekről tudunk? Hogyan változtatta meg a keleti kereskedelem a Római Birodalom lakosainak életmódját, szokásait? Milyen változásokat tapasztalunk a társadalomban? Kimutatható-e a kereskedelem kulturális hatása Indiában és a Római Birodalomban? Hogyan változott a rómaiak India-képe a Kr. u. 1. században? Mi Plinius személyes véleménye a keleti kereskedelemről, az abban részt vevő személyekről, a keleti termékeket felhasználó rómaiakról? Megfogalmaz-e Plinius társadalomkritikát művében? Milyen kép rajzolható meg a szerző uralkodóházhoz fűződő viszonyáról?

Munkámban a rendelkezésre álló források komplex feldolgozására törekedtem. Munkamódszeremben azt az elvet igyekeztem követni, amit Theodor Mommsen nyomán Alföldy Géza fogalmazott meg: Egységes ókortudomány létezik, amelynek a klasszika filológia, a felirattan, a numizmatika, a régészet, a papyrológia csak részei; egy szakterületből kiindulva törekedni kell a lehetőleg teljes történeti áttekintésre, és fel kell használni mindent, amit csak lehet. Latin nyelvi képzettségű történész-kutatóként Wojtilla Gyula tanácsára kezdtem Plinius művével foglalkozni. A *Naturalis Historia* Kelettel foglalkozó részeit fordítottam, értelmeztem, és jegyzetekkel láttam el. A fordítás során nehézséget jelentett a műben előforduló sok archaizmus, egyszer használatos szavak, ma már gyakran azonosíthatatlan földrajzi helyek, törzsnevek, idegen szakkifejezések és elliptikus szerkezetek. Plinius enciklopédiáját több mint 100 görög és római szerző 2000 munkájának kivonatolásával állította össze, a részletek különböző stílusát azonban nem kívánta egységesíteni. Ez tovább nehezítette a fordítási munkát. A jegyzetek elkészítéséhez különböző tudományterületekben kellett elmélyülni, a csillagászatról az üvegfeldolgozáson és a fűszerek felhasználásán át a képzőművészetig. Figyelemmel ezután az egyéb korabeli frott források felé fordult. Kiemelt jelentőségű ezek közül a *Periplus Maris Erythraei*, amely valószínűleg Plinius korában készült, valamint Strabón földrajzi munkája, a *Geographika* (Geographika). A fenti alapelvek alapján igyekeztem felhasználni a korunkban is folyamatosan gyarapodó forrásokat, a feliratokat, papiruszokat, *ostrakonokat*, érméket és a régészeti feltárások

eredményeit is. E töredékek segítségével az frott forrásokat igyekeztem új megvilágításba helyezni.

II. Az értekezés eredményei

A Mediterráneum és India közötti tengeri kereskedelem Egyiptomon és a Vörös-tengeren keresztül vezetett. A kereskedelmi kapcsolat már a terület római fennhatóság alá kerülése előtt is fennállt, de a nagyobb volumenű távolsági kereskedelem feltételeit a császárkori Római Birodalom teremtette meg. Strabón leírja, hogy a Ptolemaiosok idejében csak keveseknek volt bátorsága Indiába hajózni és onnan árukat szállítani; Augustus előtt 20 hajó sem mert az Arab-öblön (a mai Vörös-tenger északi része) átvitorlázni (Strab. 17, 1, 13), míg a *princeps* idejében 120 hajó indult Myos Hormosból Indiába (Strab. 2, 5, 12). Az 1980-ban Alexandriában előkerült, és 1985-ben Bécsben publikált papirusz bizonyítja, hogy a Római Birodalom kereskedői a 2. századra megismerték a pontos szállítási útvonalat Alexandriától Koptosig, Koptostól a sivatagon keresztül egy vörös-tengeri kikötővárosig, majd onnan Indiáig. A szöveg tanúsága szerint a hosszú és veszélyes útvonalat körültekintően, nagy gondossággal szervezték meg. A papiruszon egy hajó kölcsönbérleti szerződésének lejegyzése magas szintű jogi ügyletek ismeretét és alkalmazását bizonyítja.

Az Indiában zajló feltárások nyomán számos ókori római termék maradványa került felszínre, ezeket kutatási beszámolókból közölték. Az egyes szakterületek eredményeinek összehasonlítására és összegzésére azonban még nem került sor. A római eredetű termékek és az irodalmi források vizsgálata alapján Észak- és Dél-India területe között a Kr. u. 1. században számos különbséget tapasztalunk. Eltérés mutatkozik az exportált és importált áruk tekintetében, és különösen a kereskedő közösségek jellegében. Északon a kereskedelem közvetlenül a helyi uralkodók felügyelete alatt állt, amelyet ügynökeik segítségével irányítottak. A déli királyságok szabad kereskedelmet folytattak, amely a nyugati kereskedőkkel kötött egyezségeken alapult. A déli területeken nyilvánvaló jelei vannak külföldi *coloniáknak*. Az északi területek uralkodói luxuscikkeket vásároltak Nyugatról: kitűnő borokat, drága ruhákat, értékes ezüstárakat, kiváló minőségű gyógyíreket, muzsikusbanszolgákat és szép rabszolgányokat. Délen a kedvelt áruk közé az egyszerű ruhanemű, réz, bőr, korall, bor és a pénz tartozott. India két része között az üvegtermékek tekintetében is eltérést tapasztalunk. Észak-Indiába elsősorban az akkor még luxusterméknek számító üvegedényeket szállítottak, délre pedig nyers üveget. A délnyugat-indiai kikötőkből,

Muzirisból és Nelkyndából a félkész üvegtömböket tovább szállították a keleti partvidék városaiba.

A Római Birodalom és India közötti kereskedelemben a keleti luxuscikkekért a rómaiak az első időszakban, Augustus, majd Tiberius uralkodása alatt főleg arany- és ezüstpénzzel fizettek. Tiberius felháborodottan beszél arról, hogy a női kedvtelések miatt a Birodalom pénze ékkövekért idegen népekhez vándorol (Tac. *Ann.* 3, 53). Plinius évi 50 millió *sestertius* Indiába való kiáramlásáról beszél (Plin. 6, 26, 101). Egy másik helyen 100 millió *sestertius* teszi azt az összeget, amely évente az Indiával, Arábiával és Kínával folytatott kereskedelem során a birodalomból kiáramlik (Plin. 12, 41, 84). A régészeti leletek megerősítik az irodalmi források megállapításait. A becslések alapján Indiában mintegy 5400 *denarius* és 800 *aureus* került elő. Az érmék nemcsak fizeteszaközként szolgáltak, hanem nagy értékűeknek, magas nemesfémtartalmuknak köszönhetően kincsként is felhalmozták azokat. Ez a helyzet a Iulius-Claudius dinasztia időszakára jellemző. Nero pénzügyi reformja később a *denarius* ezüsttartalmának csökkentése révén megváltoztatta a folyamatot.

Indiában felfedeztek olyan római érméket is, amelyek át voltak fúrva, két lyuk volt a peremük közelében, vagy egy gyűrű volt rájuk hegesztve. Ebből arra következtethetünk, hogy Indiában a pénzérméket ékszerkészítéshez is felhasználták. A császárkori Római Birodalomban is elterjedt a pénzérmés ékszerek viselete; Egyiptomban Alexandria környékén, és a birodalom provinciáiban is találtak erre utaló leleteket. Az indiai pénzérméket vizsgálva kiderül, hogy a római termékek technikáját, ábrázolását a helyi mesterek utánozták, lemásolták. Az indiai pénzekben, kerámia- és üvegtárgyakon az ezt követő időszakról kimutatható a római hatás.

A római nemesfém pénzek mellett nyers üvegtömböket szállítottak a birodalomból Indiába. A nyers üveg a monszunszelekkel küzdő hajókon ballasztként is szolgálhatott. Casson szerint a dél-indiai kikötőkbe érkező római termékeket a nagy méretű hajókról indiai csónakokra rakták át, ezeken keltek át a helyi hajósok a Comorin-fok és Taprobané közötti veszélyes, zátonyokkal teli átjárón. A pénzérme és üvegleletek azonban kirajzolnak egy ennél jelentősebbnek tűnő szárazföldi utat is, a Phalgat-hágón keresztül. Ez az útvonal szárazföldi kapcsolatot jelentett a délnyugati és a keleti part között. A területen berillben gazdag bányák találhatóak. A berill a Iulius-Claudius dinasztia idejében nagyon keresett drágakő volt a Római Birodalomban. A legtöbb megtalált érme a bányavidék 3 mérföldes körzetéből származott, és szinte kizárólag a Iulius-Claudius dinasztia alatt verték ezeket. A bányászat mellett ez a vidék híres volt a nyugat számára kezdetben luxuscikkeknek számító feketebors termesztéséről is. A nyers üveget is ezen a szárazföldi útvonalon szállíthatták a keleti városokba, Arikameduba és

Kudikaduba, amelyek az üvegyöngy-gyártás fő központjai voltak. Ezekben a városokban nyers üveg feldolgozására utaló nyomokat találtak. Az elkészített üvegyöngyök nemcsak India többi területére, hanem a Hátsó-Indiai szigetekre is eljutottak, Arikamedu lehetett a térség legfontosabb gyöngyszállítója. Az 1990-es években Bali szigetén feltártak egy kereskedelmi telepet, ahol felszínre került többek között egy 79 cserépdarabból álló anyag is. A cserepek felületén található bráhmí írás és az anyagvizsgálat Arikameduval való kereskedelmi kapcsolatot bizonyított a Kr. u. 1. században, abban az időszakban, amikor India és a Római Birodalom közötti kereskedelem virágkora is volt. Indonéziából fűszereket, állatokat és ásványkincseket vittek Indiába, ahonnan a termékek egy részét tovább szállították a Mediterráneumba. Ezek alapján megállapítható, hogy India a Nyugat és a Hátsó-Indiai szigetek között közvetítő szerepet töltött be. A Római Birodalomból szállított termékeket és a termékek alapján - elsősorban a fém- és üvegművesség területén - megtanult technológiát közvetítette a szigetvilág felé, Indonézia kincseit pedig nyugatra továbbította. A Kr. u. 1. században tehát egy jól szervezett világkereskedelem képe rajzolódik ki, amelyben Hispaniától a Földközi-tengeren, Egyiptomon, a Vörös-tengeren, az Indiai-óceánon át Indiáig, és a Hátsó-Indiai szigetekről Rómáig is eljutottak az áruk. A kereskedelemben központi szerepet játszott Arikamedu, és a többi kelet-indiai *emporium*, ahol mediterrán eredetű lakosok telepedtek le. Új információk is eljutottak Hátsó-Indiáról a Nyugat felé, de az irodalmi forrásokban nem érzékelhető a földrajzi horizont tágulása: a lakott világ keleti határa a rómaiak számára az első században továbbra is India, a Gangesz és a *mare Eoum* maradt.

India számos területén felszínre kerültek a Mediterráneumból származó amforatöredékek. A töredékek túlnyomó része a Dressel 2-4 típusú amforákhoz tartozik, ezek Campania térségéből, az ókori Itália leghíresebb szőlőtermő vidékéről származnak. A *Periplus Maris Erythraei* és a Nikanór-archívum *ostrakonjai* megerősítik, hogy Indiába itáliai bort szállítottak. Ruffing szerint a szállított bor kitűnő minősége, valamint a szállítási út hossza és bonyolultsága miatt a borok ára olyan magas lehetett, hogy csak nagyon gazdag vevők jöhettek számításba. A helyi lakosok közül csak az uralkodók és az előkelő rétegek tudták ezt megfizetni, számukra ennek státuszsimbólum funkciója is lehetett. Az itáliai borok fogyasztói voltak az Indiában letelepedett mediterrán eredetű lakosok is, akik számára a közvetítő kereskedelem igen jövedelmező lehetett, ha biztosítani tudták maguk számára a Birodalomban megszokott ízelet és életszínvonalat. Az amforatöredékek alapján felismertek Dressel 6 és 20 típusú amforákat is, melyekben olívaolajat tároltak. Utóbbiban hispaniai olívaolajat szállítottak Indiába, de előkerült az Isztriai-félszigetről származó korsódarab is. Arikamedu leletei között Dressel 7-8 típusú amforatöredékek is felszínre kerültek, ezekben

garumot, sózott halmártást tároltak. Az olívaolaj és *garum* export kisebb volumenű lehetett, és a borhoz hasonlóan valószínűleg a kikötőkben, kereskedelmi telepeken élő rómaiak ellátására szolgálhatott. A *Periplus* utalása szerint a római telepések és hajósok számára még gabonát is vittek Indiába, a helyiek inkább rizst fogyasztottak.

A források alapján megállapíthatjuk, hogy a Római Birodalom és India közötti kereskedelmet magánszemélyek bonyolították. Adólisták, feliratok, papiruszok és *ostrakonok* arra utalnak, hogy a Vörös-tenger vizein hajóstársaságok működtek. Kedvelt forma volt a tengeri kereskedelemre adott kölcsön, a *pecunia traiectica* is. A *societates* és a *pecunia traiectica* nem zárták ki egymást, ugyanis az utóbbi főleg a kiskereskedelmi forgalmat, vagy a magánúton történő szállítást segítette. A nagyobb kereskedők, szállítók és a társaságok Rougé szerint nem folyamodtak ilyen kölcsönhöz. A társaságokat olyan emberek irányították, akik képesek voltak a Vörös-tengeren és az Indiai-óceánon való átkelésre alkalmas hajókat felszerelni és legénységgel ellátni. Ezek a vállalkozások hajóépítéssel és karbantartással is foglalkoztak. A társaságok vezetői a feliratokon a görög *naukleros* néven szerepelnek. A *naukleros* kifejezés gazdag hajótulajdonost, vállalkozót, olykor hajóskapitányt is jelöl, latin megfelelője a *navicularius*, illetve a *naulerus*.

A vörös-tengeri kereskedelem nagy haszonnal járt, így elképzelhetetlen, hogy a római társadalom magas rangú, vagyonos emberei ne lettek volna érdekeltek benne. A Kr. e. 218-ban hozott *lex Claudia* azonban megtiltotta a *senatori* rend tagjainak, hogy 300 amforánál nagyobb rakterű kereskedelmi hajóval rendelkezzenek. Az arisztokráciát így elvileg kizárták a tengeri távolsági kereskedelemről. Cicero leveleiben azonban két *senator*t is megemlít, akiknek kereskedelmi kapcsolata bizonyítható (Cic. *Ad fam.* 12, 29; *Ad Att.* 14, 12, 3; *Ad Att.* 5, 2, 2; *Ad Att.* 15, 29, 1). D'Arms a Cicero által megnevezett C. Sempronius Rufus *senator* kereskedelmi kapcsolatainak bizonyítékát egy elsüllyedt római hajóról készült 1968-as beszámoló adataival is megerősítette. Cicero egy másik levelében említett P. Sestius *senator*, cosai földbirtokos, kereskedelmi tevékenységének igazolásául egy Marseille közelében elsüllyedt, és 1942-ben felszínre került ókori római teherhajó rakományát szolgált. A hajón ugyanis 1700 amforát találtak rajtuk SES és SEST feliratokkal, és horgony, ötgú csillag, pálmalevél, háromágú szigony, bárd valamint korona szimbólumokkal. Ezeket a feliratokat és szimbólumokat Cosa környéki amforákon is megtalálták. Az irodalmi és régészeti források tehát a *senatorok* kereskedelemben való részvételét bizonyítják.

Vitatott kérdés, hogy milyen mértékű lehetett a távolsági kereskedelemben történő állami beavatkozás. A Római Birodalom vörös-tengeri kereskedelemben való részvételére csak közvetett bizonyítékok vannak. A rómaiak utakat, kikötőket, védműveket építettek a Nílustól

keltre a Vörös-tenger partjáiig elterülő sivatagban. A Keleti-sivatagban római hadsereg állomásozott, és kőbányák egész sora működött. Régészeti bizonyítékok is utalnak a császárok itteni jelenlétére: Myos Hormosban *libertusok* és rabszolgák nevei maradtak fenn a cserepekre feljegyzett részletes ellátásjegyzékükkel együtt. Ezek az emberek valószínűleg csak a birodalmi irányításban vettek részt, és nem volt jelentős közülük a kereskedelemhez. A birodalmi kormányzat jelentős számú hivatalt működtetett a térségben. Ezek egy része a hadsereg ellátásával, a közigazgatás szervezésével, az adók beszedésével, másik része a tengeri-, és karavánkereskedelemmel foglalkozott. A kereskedelmet ellenőrző hivatalok élén a *praefectus montis Berenicidae* állt, aki közvetlenül a provincia *praefectusának* tartozott felelősséggel. Beosztottja az *arabarkhész* volt, aki a beérkező hajókon beszédte a vámot, illetve megvámolta a karavánokat. Az elvégzendő feladat nagysága miatt nyilvánvalóan több vámtisztre volt szükség. Egyes feliratokon megjelenik a *paralémptés* cím is, ami bizonyosan különbözött az *arabarkhész* címtől, ám, hogy miben, tisztázatlan. Egyes elméletek szerint ez a tisztségviselő Koptosban működött, és ott szedte be a vámokat, míg az *arabarkhész* az India felől, a kikötőkbe érkező hajókat vámolta meg. Az Indiából érkező hajósnak a legnagyobb vámot Alexandriában kellett fizetnie. Ez volt a *tetarté*, amely a szó jelentése alapján a szállított áru negyedét (25 %-át) jelentette. A keleti kereskedelmet elsősorban a vagyonos rómaiak luxuscikkek iránti igénye tartotta fenn, ami a vámok révén jelentős jövedelemhez juttatta a római államot.

A drága keleti luxuscikkeket csak a római arisztokrácia tagjai tudták megfizetni. Plinius fényűzés elleni kritikája így elsősorban e társadalmi réteg ellen irányult. Az ékszerekhez használt drágaköveket, igazgyöngyöket, a kenőcsöket, parfümöket, a különleges ruhaanyagokat elsősorban az arisztokrata családok nőtagjai igényelték. Plinius munkájában elítélő megjegyzésekkel illeti az asszonyok szokásait, ebben is követi példaképe, az idősebb Cato konzervatív, nőellenes szemléletét. Plinius kritikája konkrét személyek, a császári család nőtagjai ellen is szólt, így Caligula, Claudius, Nero feleségeinek költségeire találunk utalásokat művében. A Flavius-ház nőtagjait Plinius nyilvánvalóan nem merte megnevezni. Az arisztokrata nők mellett a meggazdagodott *libertusok* fényűző, költséges életmódját is kritizálta Plinius. A Kr. u. 1. század legvagyonosabb emberei között megtaláljuk a befolyásos császári felszabadított rabszolgákat: Licinust, Narcissust, Pallast, Callistust. A társadalmi élet mellett a gazdaság területén is megfigyelhető egyes *libertusok* térnyerése. A feliratok megerősítik, hogy a keleti kereskedelemben részt vevő aranyművesek, *margaritariusok*, *unguentariusok* státusza, gazdagsága, és megbecsülése jelentősen megnőtt ebben az időszakban. Plinius fiatalabb kortársa, Petronius is foglalkozik *Satyricon* című művében az 1.

század társadalmi problémájával, a felszabadított rabszolgák gazdagodásával, fényűző életmódjával, politikai és gazdasági téren megnyilvánuló növekvő befolyásával.

Plinius 6. könyvében az egyik legfontosabb részlet Taprobané szigetének leírása. A Kr. u. 1. században érkeztek először követek a szigetről Rómába. Vita tárgya, hogy melyik császár ideje alatt történhetett az esemény. Schwarz feltételezését, hogy Augustus korában történt a *libertus* hajótörése Taprobánénál, nem tudom elfogadni. A szöveg vizsgálata alapján valószínűbbnek tűnik, hogy Claudius uralkodása alatt, vagy nem sokkal Claudius uralkodása előtt történhetett a *libertus* szigetre való érkezése, majd a követküldés.

A távoli sziget viszonyainak bemutatása lehetőséget nyújt Plinius számára, hogy kora társadalmi, és erkölcsi problémáira is felhívja a figyelmet. Taprobané igazságos, tiszta erkölcsű, idealizált világával szembeállítja a *principatus* időszakának visszasságait. A sziget királyának megválasztásával kapcsolatos mondat véleményem szerint a Flavius-dinasztia legsúlyosabb problémájára, az uralkodói hatalom öröklésére utal: *eligi regem a populo senecta clementiaque, liberos non habentem, et, si postea gignat, abdicari, ne fiat hereditarium regnum* (Plin. 6, 24, 89). Vespasianus uralkodása kezdetétől nyilvánvalóvá tette, hogy a fiait tekinti örökösének, ehhez állhatatosan ragaszkodott a *senátorok* heves tiltakozása ellenére is. A Kr. u. 1. századi római *senatusi* ellenzék elvi alapjait a cinikus és sztoikus filozófusok szolgáltatták, akik beszédeikben gyakran emlegették a királyság és a *tyrannis* közötti különbséget. Szerintük az uralkodó és a zsarnok közötti fő különbség abban rejlik, hogy a király hatalma az istenektől való; az istenek őt mint a legkiválóbbat választják ki. A származással szemben a képesség szerepét emelték ki, ennek következtében kijelentették, hogy az uralkodó hatalma nem lehet örökölhető. A *senatusi* ellenzék ezzel a tanítással azt akarta elérni, hogy az új császár személyét a *senatus* jelölje ki az arra legalkalmasabbak közül. Ezzel határozottan felléptek a császári trón örökletessé tétele, és a császárok dinasztikus tervei ellen.

Plinius nem foglal állást a császár vitatott dinasztikus terveivel szemben, de művében számos utalást találunk köztársasági érzelmeire és sztoikus gondolkodására. A 6. könyvben kihangsúlyozza, és példaértékűnek tartja a távoli sziget, Taprobané igazságos népének életét, ahol az uralkodót a nép választja meg, és nem engedik, hogy a trón apáról fiúra szálljon. Ezzel a gondolattal saját kora gyakorlatával illetve császári törekvéseivel szembeni véleményét fejezi ki. Nem lehetett hatástalan ez az állásfoglalás a későbbi korok szerzőire sem, hiszen a Flavius-dinasztia kihalása után az ifjabb Plinius *Panegyricus* művében újra megjelenik ez a

szemlélet, amely elutasítja a dinasztikus úton történő öröklés rendjét, és hangoztatja a császári méltóság *adoptio* útján történő betöltéséről kialakított nézet helyességét.

A fentiek alapján jogosan feltételezhető, hogy a köztársasági eszményekért rajongó idősebb Plinius műveivel, gondolkodásával, értékeket kiemelő szemléletével jelentős szerepet játszott az értelmiségi és *senatusi* ellenzéknek a császári egyeduralom korlátozásáért folytatott küzdelmében. Ennek a harcnak az eredménye, hogy Domitianus halála után a *senatus* választott új uralkodót, így sikerült a *senatus* szerepét és tekintélyét megőrizni a *principatus* keretein belül. A császárok dinasztikus terveivel szemben a *senatus* az *adoptio* elvét érvényesíteni tudta. Az idősebb Plinius baráti érzelmeit és lojalitását az uralkodóház iránt a téma kutatóival egyetértve nem kérdőjelezem meg, de úgy gondolom, hogy értelmes, önállóan gondolkodó emberként kritikus véleményt is megfogalmazott, bár ezt a császárkorban csak burkoltan tudta kifejezésre juttatni.

A disszertációban Plinius munkája, egyéb irodalmi utalások és a felszínre került leletek alapján igyekeztem a Római Birodalom és India közötti kereskedelemről teljesebb képet nyújtani. A *Naturalis Historia* alapján vizsgáltam a szerző véleményét kora társadalmáról, a kereskedelemről, a Flavius-dinasztiához fűződő viszonyáról. A munkát nem tekintem teljesen lezártnak. Plinius 37 könyvének további vizsgálata és az esetleg újonnan előkerülő leletek tovább gazdagíthatják a képet.

A kutatás során elnyert támogatás:

A disszertáció témájának kutatásához 2001-2004 között OTKA (T 13034550) támogatásban részesültem.

A doktori értekezés témaköréből készült publikációk:

Taprobané, a gyöngysziget. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Antiqua et Archaeologica. Tomus XXVIII. Szeged 2004, 57-74.

In universum gentes ditissimae (Plinius az arab népekről). In: Abhivádana. Tanulmányok a hatvanéves Wojtilla Gyula tiszteletére. Szeged 2005, 291-308.

Pliny the Elder and the Problem of Regnum Hereditarium. In: *Chronica. Annual of the Institute of History. University of Szeged. Volume 5. 2005, 3-14.*

Recenzió: Idősebb Plinius: Természetrájz (XXXIII-XXXVII.) Az ásványokról és a művészetekről. Fordította, a jegyzeteket és a névmagyarázatokat készítette: Darab Ágnes és Gesztelyi Tamás. Budapest 2001. *Antik Tanulmányok XLIX (2005) 321-323.*

Augustus hódítási terve Keleten: római hadjárat Dél-Arábiába. *AETAS 2006. (Megjelenés alatt.)*